

“शॉर्ट सर्किट”

- अजित सावंत

११ जुलै २००६, रेल्वे गाडयांमधे झालेल्या बॉम्ब स्फोटांनी मुंबई हादरली. पण संकटाला धैर्याने तोंड देण्याच्या स्वभावाला मुंबईकर नेहमीप्रमाणे जागले. मदतीचे हात पुढे सरसावले. बॉम्बस्फोटामधे जखमी झालेल्यांना व मृत देहांनाही हॉस्पिटलमधे पोहोचविण्यासाठी सर्व यंत्रणाही कामाला लागल्या होत्या. राजकीय पक्ष व सामाजिक संघटनांच्या अनेक कार्यकर्त्यांप्रमाणे आम्ही काही कार्यकर्तेदेखील या मदतकार्यामधे आपला वाटा उचलण्यासाठी के.ई.एम्. रुग्णालयामधे पोहोचलो. रुग्णालय प्रशासनाकडून दाखल झालेल्या जखमींची व आणलेल्या मृतांची माहीती थोड्या थोड्या वेळेच्या अंतराने दिली जात होती. बॉम्बस्फोटग्रस्तांच्या नातेवाईकांना मदत करण्यामधे कार्यकर्ते गुंतले होते, एवढयातच एका वार्ताहर मित्राने मला मदत कार्याविषयी विचारणा केली. काही बोलण्याच्या मनस्थितीत खरं तर मी नव्हतो, तरी देखिल आमच्या पक्षाचा ‘मधुकर म्हसकर’ हा कार्यकर्ता तुम्हाला बरीचशी माहीती देईल, असे सांगून-‘म्हसकर कुठे आहे ? जरा त्यांना बोलवा’, मी एका सहकाऱ्याकडे विचारणा केली. आमच्या सोबतच के.ई.एम्.मधे पोहोचलेला मधुकर म्हसकर बराच शोध घेऊन एकदाचा आमच्या समोर अवतीर्ण झाला. दोन बटणे उघडी असलेला शर्ट, अर्धी चड्डी व हातामधे ऑपरेशन थिएटरमधे वापरावयाचे पांढरे रबरी हातमोजे व या साऱ्यांवर ओघळणाऱ्या रक्ताचे डाग ! म्हसकरचा अवतार बॉम्बस्फोटामधे हा स्वतःच जखमी झाला आहे की काय ? अशी शंका येण्यासारखा होता. बोला, बोला पटकन् काय ते सांगा ! म्हसकर लगबगीने थोडं वैतागूनच बोलला. अरे ! हे तुझ्याकडून काही माहीती मागतायत ! हे वार्ताहर आहेत - मी म्हणालो. ‘माहीती बिहीती नंतर, मला अगोदर काम करू द्या’, म्हसकर म्हणाला. ‘अरे पण तू करतोयस तरी काय’ ? माझा प्रश्न पुरा होण्याअगोदरच सुसाट वेगाने म्हसकर निघाला देखील ! ‘कुठे रे सापडला तुला हा आणि करतोय तरी काय ? हे हयाचे कपडे रक्ताने भरलेले कसे’ ? म्हसकरला घेऊन येणाऱ्या सहकाऱ्यावर मी प्रश्नांची सरबत्ती केली. वार्ताहर मित्र शेजारीच उभा होता. म्हसकरच हे असं समोर येणं व माहीती देण्याचं नाकारून सुसाटत निघून जाणं त्याला विचित्रच वाटलं होतं. पण आश्चर्याचा धक्का आम्हा सर्वांनाच पुढे बसायचा होता. म्हसकर हॉस्पिटलमधे आणलेल्या गंभीररीत्या जखमींचे व मृतांचेही

अवयव, गोळा करुन आणलेल्या ढीगातून शोधून काढून, त्यांची ओळख पटवण्याच्या कामामधे गुंतला होता. या ढीगामधे छिन्न विच्छिन्न झालेली मस्तके, तुटलेले हात व पाय, बाहेर पडलेला मेंदू व रक्त मांसाचा लगदा हे सारं होतं. हातामधे ग्लोव्हज् घालून रुग्णालयाच्या कर्मचाऱ्यांच्या बरोबरीने म्हसकर हयाच कामात व्यग्र होता. ऐकूनच मला व वार्ताहर मित्रालाही धक्का बसला. मदत कार्यामधे सहभागी होण्यासाठी तेथे पोहोचलेले अनेक कार्यकर्ते, बॉम्बस्फोटातील जखमी व मृतांची छिन्न - विच्छिन्न शरीरे पाहून हबकून गेले होते. ते भीषण दृश्य अंगावर शहारे आणणारे होते. म्हणूनच म्हसकर करीत असलेले काम आम्हा सर्वांसाठीच कल्पनेपलीकडचे होते. माझ्या वार्ताहर मित्राला वेगळीच माहिती मिळाली होती. त्याने ती दुसऱ्या दिवशीच प्रसिध्द केली. मदत कार्याच्या बातमीमधे एक विशेष चौकट टाकून व 'मधुकर म्हसकर' या एका कार्यकर्त्यांचं हे वेगळेपण नमूद करुनच !

मधुकर म्हसकर शिवडी नाक्यावरच्या 'चायना मिल' मधे काम करणारा गिरणी कामगार होता. परंतु त्याचबरोबर एक हाडाचा कार्यकर्ता होता. सामाजिक कार्याला प्रथम स्थान, नोकरीला दुय्यम व त्या नंतर कौटुंबिक बाबी ही त्याची जीवन जगण्याची पध्दती होती. म्हणूनच मित्र परिवाराला व अडचणीत सापडलेल्यांना म्हसकरचा मोठा आधार वाटे. मित्रांसाठी व अडचणीत असलेल्यांच्या मदतीसाठी धावून जाणे, त्यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी तहान भूक, स्वतःची नोकरी, कुटुंब विसरुन झपाटल्यागत कामाला लागणे ही म्हसकरची खासियत होती नव्हे ती तर त्याची जगण्यासाठीची गरज होती. गुंडाळे केलेली कागदपत्रे तीही स्वतःच्या नव्हे तर लोकांच्या कामासंबंधीची, एका प्लॅस्टीकच्या पिशवीमधे घेऊन व पिशवी काखोटीमधे घेऊन म्हसकरची स्वारी घरातून निघे. कुणाचे फारच महत्वाचे काम हाती घेतले असेल तर हातामधे एखादी फाईलही असे. महानगरपालिकेच्या विभाग कार्यालयामधे, रेशनिंग कार्यालयामधे व रुग्णालयांमधे, कामासाठी जावयाचे असे. काळ्या किंवा तपकिरी रंगाची पॅट, आंत खोवलेला कोणत्याही फिक्या रंगाचा, स्वच्छ इस्त्री केलेला शर्ट व पायामधे काळे बूट अशा टापटीप वेषामधे घरातून निघालेला म्हसकर वाटेत अनेकांची ख्याली खुशाली विचारीत शिवडीच्या नाक्यावर येऊन ठेपत असे. पूर्वी सायकलवर फिरणाऱ्या म्हसकरने एक जुनी स्कूटर ही बराच काळ वापरली. ही स्कूटर देखिल अजब होती. क्लच, ऑक्सिलेटर, ब्रेक, हेड लाईट या पैकी नक्की कोणत्या गोष्टी व्यवस्थित चालू आहेत हा एक संशोधनाचाच विषय असे. इतर कुणालाही दाद न देणारी स्कूटर म्हसकरच्या एका 'किक' ने वठणीवर येऊन सुरु होई. पुढे स्कूटरने म्हसकरला

कंटाळून 'राम' म्हटले व म्हसकरनेही आपल्या दोन पायांवरच अधिक भरवसा ठेवून पायी वाटचाल सुरु ठेवली. बस साठी थांबून वेळ घालवण्यापेक्षा अत्यंत वेगाने व चपळतेने पायी चालणे हे उपलब्ध वेळेमध्ये जास्त कामे होण्यासाठी म्हसकरला अधिक परवडणारे होते. म्हणूनच सकाळी १० वा. परळच्या के.ई.एम. रुग्णालयाच्या रक्तपेढीमध्ये कुणा रुग्णासाठी रक्ताची तरतूद करण्यासाठी पोहोचलेला म्हसकर तासाभरामध्येच काम आटोपून कॉटनग्रीनच्या शिधावाटप कार्यालयामध्ये पोहोचलेला असे. म्हसकरच्या चालण्याचा व कामे उरकण्याचा वेग असामान्य होता. अनेकांची हाती घेतलेली कामे पार पाडताना म्हसकरची फार मोठी अपेक्षाही नसे. नाक्यावरच्या राष्ट्रीय हॉटेलमध्ये किंवा बस डेपो समोरच्या मल्हारमध्ये म्हसकरला पाजलेल्या चहामध्येही अवघड वाटणारे काम तो सहजगत्या करून आणीत असे. शिधापत्रिकेमध्ये नांव वाढवणे, नवीन शिधापत्रिका काढून देणे, महापालिकेतून जन्माचा किंवा मृत्यूचा दाखला काढून आणणे, पाण्याची नवी जादा लाईन मंजूर करून घेणे, बी.ई.एस्.टी. ऑफीसमध्ये जाऊन इलेक्ट्रिक मीटर नव्या पत्त्यावर बदलून घेणे, अवास्तव बिलाची रक्कम कमी करून आणणे या कामांबरोबरच महत्वाचे म्हणजे रुग्णालयामध्ये जाऊन रुग्णाला दाखल करण्यापासून ते ऑपरेशनकरिता योग्य त्या गटाचे रक्त उपलब्ध करून देण्यापर्यंतच्या कामांमध्ये म्हसकरची हातोटी पाहून अनेक पुढाऱ्यांनाही त्याचा हेवा वाटे. परंतु अशी अवघड वाटणारी कामे नेते मंडळी म्हसकरवर सोपवित. म्हसकरही ही कामे निरपेक्ष बुद्धीने विनाविलंब पार पाडीत असे. म्हसकरच्या या कामाचे मोल जाणणारे या कामांचा मोबदला म्हणून त्याच्या हातावर काहीबाही सोपवित व म्हसकरही खुश होत असे. ओठावर खुलून दिसणाऱ्या काहीशा झुपकेदार मिशामधून त्याचे सदाबहार हास्य त्याच्या खुशीची पावती समोरच्याला देत असे. असे अनेकजण म्हसकर कामावरून सुटताच त्याला गाठण्यासाठी गिरणीच्या गेटवर येऊन उभे रहात.

लग्न समारंभामध्ये जबाबदारीची कामे मोठ्या उत्साहाने व हौसेने पार पाडणाऱ्या, पु. लं. च्या नारायणची, म्हसकर ही सुधारित व आधुनिक कॉपी होती. मित्रांच्या घरगुती कार्यक्रमांमध्ये म्हसकरचे एक वेगळे स्थान असे. महिला वर्गाचा तर म्हसकर हा कोणतेही अवघड काम लीलया करणारा एक अचाट माणूस असाच विश्वास होता. म्हणूनच श्रावणामध्ये केळीचे खांब आणून सत्यनारायणाची पूजा बांधण्यापासून ते गाईला नैवेद्याचे पान नेऊन देण्यापर्यंतची जबाबदारी बहुतेक वेळा म्हसकरची असे. दिवाळीला जुनी दिव्यांची तोरणे बाहेर काढून दुरुस्त करून दरवाजावर लावणे व दारामध्ये कंदील

लावून देणे ही कामे म्हसकरवर सोपविताना, 'हयांना जमायचं ते नाही ते' हे ही पतीराजांना टोला मारुन ठाम विश्वासानेच सांगितले जाई. मित्रांच्या घरी गेल्यावर घरातल्या गृहिणीला - आई, वहिनी, ताई संबोधून चहाची बिनदिक्कत मागणी करणारा म्हसकर, घरगुती कार्यक्रमांमध्ये व समारंभामध्ये अनेकवेळा आग्रह करुनही जेवणाकडे, खाण्यापिण्याकडे दुर्लक्ष करी व कार्यक्रम संपल्यावर सर्व काही व्यवस्थितपणे पार पडल्याची खात्री करुनच कसेबसे चार घास पोटात ढकलून आवरा आवर करण्यास मदत करुनच घरी जाई. म्हसकरची पत्नी मात्र म्हसकरच्या वाटेकडे डोळे लावून बसे.

सर्वांचेच प्रश्न, अडीअडचणी सोडविण्यासाठी तत्परतेने पुढे सरसावणारा म्हसकर घरातून एकदा निघाला की मग रात्रीपर्यंत पुन्हा पत्नीला व मुलांना क्वचितच भेटे. 'हयांना जगाची कामे करायला वेळ आहे पण घरच्या कामांसाठी सवड मिळत नाही', - म्हसकरची पत्नी करवादत असे. लोकांना मदत करण्यासाठी कामावर केलेल्या खाडयांमुळे महिन्याअखेरी फारच कमी पगार हातात येई. त्यापैकी घरखर्चासाठी पत्नीला दिलेल्या रकमेतून बरीचशी रक्कम तो पुन्हा पुन्हा मागून घेई. परिणामी घरखर्चाचा मेळ बसवताना म्हसकर वहीनींना नाकी नऊ येत. दोन मुलांचा शिक्षणाचा खर्च भागवताना ती थकून जात असे. पुढे गिरणी बंद पडली, म्हसकरची नोकरी गेली. नुकसान भरपाईच्या रकमेपोटी हाती आलेल्या दीड-दोन लाख रुपयांमुळे म्हसकर व त्याची पत्नीही आनंदित झाली. परंतु हा आनंद पार काळ टिकला नाही. पैशाला हळूहळू पाय फुटू लागले. म्हसकरच्या भोवती नवे 'मित्र' गोळा होऊ लागले. 'रिकामे मन सैतानाचे घर', आता म्हसकरच्या मित्रांसोबत रोज पाटर्न्या झडू लागल्या. पार्टी म्हटले की दारु आलीच. सोबत चिकन-मटन. अवेळी मित्रांना सोबत घेऊन आलेला म्हसकर त्यांना घेऊन माळ्यावर बसे व पत्नीला चिकन/मासे बनवून देण्याचा हुकूम देत असे. म्हसकरने स्वतः राबून व डोके वापरुन आपल्या चंद्रमौळी झोपड्याचे रुपांतर एक मजल्याच्या घरकुलामध्ये केले होते. इलेक्ट्रीकल पासून प्लंबिंग पर्यंत सर्वच कामांमध्ये वाकबगार असलेल्या म्हसकरचे कष्ट या घराच्या उभारणीमागे होते. परंतु म्हसकरच्या या बदललेल्या वागण्याने घरातील वातावरण बिघडण्यास सुरुवात झाली होती. पत्नीचे मानसिक स्वास्थ्य ढळले होते. मुलांचेही शिक्षणातले लक्ष उडू लागले होते. पण म्हसकरला मात्र याच्याशी काही देणे घेणे नव्हते. मैत्रीच्या नात्याला स्वतःच्या पलीकडे जपणाऱ्या म्हसकरचे काही मित्रच त्याला न परतण्याच्या वाटेकडे घेऊन निघाले होते.

म्हसकरची ही अधोगती पाहून माझ्यासारख्या त्याच्या सहकाऱ्यांची घालमेल होत असे. दहा बारा वर्षापूर्वी 'गुणवंत कामगार' म्हणून महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळाकडून गौरविला गेलेला मधुकर म्हसकर तो हाच काय ? असा प्रश्न पडावा असे म्हसकरचे वागणे पाहून कधी कधी संताप होई. परंतु पुन्हा म्हसकर पश्चातापदग्ध भूमिकेमधे घरी येई. प्रथम माझ्या आईला व नंतर वैनीना - माझ्या पत्नीला विश्वासात घेऊन आपली 'केस' माझ्यासमोर मांडण्यास भाग पाडे. राजकीय पक्षाचा पदाधिकारी असलेल्या म्हसकरच्या अंगी राजकारणामधे पुढे येण्यास लागणारा धूर्तपणा नव्हता तसाच त्याचा स्वभावही महत्वाकांक्षी नव्हता. उमेदवार कुणीही असो, निवडणूक म्हटली की म्हसकरच्या अंगात वारे संचारत असे. पक्षाचे नेते म्हणून मिरविणाऱ्या अनेकांनी पक्षाच्या अधिकृत उमेदवाराला पाडण्यासाठी चंग बांधला असतानाही म्हसकर मात्र कुणाच्याही दडपणाला बळी न पडता पक्षाच्या उमेदवाराच्या पाठीशी ठामपणे उभा रहात असे. पूर्वीच्या अनेक निवडणुकांपासून जपून ठेवलेले आकडेवारीचे कागद उमेदवाराच्या हाती सोपवून मग तो कामाला सुरुवात करत असे. पक्षाचे असे निष्ठापूर्वक काम करणारा म्हसकर अनेकांनी आग्रह करूनही स्वतःमात्र पालिका निवडणुकीसाठी उमेदवारी मागण्याच्या फंदामधे पडत नसे. पक्षाच्या कार्यक्रमांमधे म्हसकर 'नारायण'च्या भूमिकेमधे असे. कार्यक्रमाच्या हॉल बुकिंग पासून ध्वनीक्षेपक परवान्यापर्यंत, ते कार्यक्रम संपल्यावर खुर्च्या व टेबले मोजून डेकोरेटरच्या ताब्यात देण्यापर्यंत सर्वच जबाबदाऱ्या म्हसकर आपल्या शिरावर घेई. व्यासपीठावर बसवून त्याच्या सेवेबद्दल आभार व्यक्त करण्याची संधी मात्र तो कधीच कुणालाही देत नसे. कार्यक्रमाचे फोटो व बातमी वर्तमानपत्राच्या कार्यालयांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी पायपीट करणारा म्हसकर फोटो काढावयाच्या वेळेस स्वतः मात्र गायब झालेला असे. वह्या वाटप कार्यक्रम प्रसंगी आपल्या वस्तीतल्या मुलांना वह्या मिळवून देण्यासाठी दक्ष असणारा म्हसकर तितक्याच सजगपणे, रक्तदान कार्यक्रमांमधे आपल्या मित्रांना पकडून आणून रक्तदान करावयास लावी.

गिरणी कामगार - म्हसकर, सामाजिक कार्यकर्ता - म्हसकर, गुणवंत कामगार-म्हसकर, मित्रांचा मित्र- म्हसकर, पक्षाचा निष्ठावंत कार्यकर्ता - म्हसकर अशा विविध रुपांचे मिश्रण असलेला म्हसकर एक अजब रसायन होते. गुन्हेगारी कृत्यांचा तिटकारा असणाऱ्या म्हसकरने आपल्या एका मित्राला पाठीशी घालण्यासाठी एकदा मोठीच हिंमत दाखवली. सर्वांनाच डोकेदुखी झालेल्या एका समाजकंटकाला धडा शिकवण्यासाठी म्हसकरच्या मित्रांनी त्याच्या घरावर हल्लाबोल केला. पोलीसात तक्रार झाली,

पोलीस अज्ञात आरोपींचा शोध घेऊ लागले. आपल्या मित्रांना अटक होईल या कल्पनेने हादरलेला म्हसकर पोलीसठाय्यामध्ये पोहोचला. संबंधित इसमाच्या घरी आपण मोडतोड केल्याचे सांगून म्हसकरने गुन्ह्याची कबुली दिली. पुढे पुराव्याअभावी म्हसकरची गुन्ह्यातून सुटका झाली. मित्रप्रेमाचे म्हसकरचे हे एक आगळे उदाहरण !

मित्रांवर प्रेम करणाऱ्या व त्यांचा शब्द खाली पडून देणाऱ्या म्हसकरला, मित्रांनी स्वतःला सावरण्याचा दिलेला सल्ला आवडेनासा झाला होता. म्हसकरची घसरत चाललेली गाडी रुळावर परत आणण्याचा प्रयत्न करणाऱ्यांनाच टाळण्यास त्याने सुरुवात केली. परंतु या मित्रांच्या कुटुंबामध्ये, म्हसकरचं प्रेमाचं, आदराचं स्थान अबाधित होतं. कुठल्याही अडीअडचणीला धावून येणारा म्हसकर हाच तर अनेक आयांसाठी, वहीनींसाठी, ताईंसाठी आजही मायेचा आधार होता. म्हसकरची पत्नी मात्र म्हसकरच्या बेबंद वागण्याला पार कंटाळून गेली होती. फाटलेल्या आभाळाला ठिगळ लावण्याचा प्रयत्न करत ती संसाराचा गाडा कसा बसा रेटत होती. एव्हाना म्हसकरची मुले मोठी झाली होती. मोठा नोकरीस लागला. त्याने दारामध्ये नवी इंडिका गाडी उभी केली. म्हसकर आनंदाने हरखून गेला. धाकटा 'छोटया' म्हसकरचाच कित्ता गिरवू लागला. म्हसकरप्रमाणेच लोकांच्या मदतीस धावून जाण्याचा गुण पाहून त्याला लोक 'छोटा म्हसकर' म्हणू लागले. दोन्ही मुले आयुष्यभर खस्ता खाल्लेल्या आईला चांगले दिवस दाखवतील अशा आशा पल्लवित होऊ लागल्या. म्हसकरची निष्ठा, समाजसेवेची तळमळ ध्यानांत घेऊन पक्षाच्या जिल्हाध्यक्षांनी म्हसकरवर अधिक मोठी बजाबदारी सोपवली. आता तरी म्हसकरच्या बेधुंद वागण्याला लगाम बसेल अशी आशा वाटू लागली. परंतु म्हसकरचा हेवा वाटणारे पक्षातीलच स्पर्धक कारस्थाने रचू लागले. सोबत म्हसकरला उलटया प्रवासाला नेण्यास सिध्द झालेले कथित नवे मित्र होतेच. कधी निराशेच्या गर्तेत तर कधी संतापाच्या लाटेवर म्हसकरची जीवननौका हेलकावे घेऊ लागली.

एके दिवशी, पक्षाच्या जिल्हाध्यक्षांचा सकाळीच फोन आला. 'अहो म्हसकर कुठे आहेत ? मी गेले दोन दिवस मोबाईलवर संपर्क साधतोय पण फोन उचलत नाही ?' 'काही कल्पना नाही. पडला असेल कुठेतरी', मी काहीसा वैतागानेच उत्तरलो. 'अहो घ्यायला पाहिजे सांभाळून. कसाही असला तरी निर्मळ मनाचा, हाडाचा कार्यकर्ता आहे तो', जिल्हाध्यक्ष म्हणाले. 'हे मात्र निश्चितच खरे आहे.'

मी मनापासून म्हणालो. नियतीने मात्र त्या वेळेस काय वाढून ठेवले आहे याची आम्हां दोघांनाही कल्पना नव्हती. त्याच मध्यरात्री मोबाईल वाजला. पलिकडून पक्षाचा एक कार्यकर्ता बोलत होता. एक वार्डट बातमी आहे. म्हसकर गेले. तीन दिवसांपूर्वी शिवडी रेल्वे स्टेशनजवळ रेल्वेखाली सापडल्याने त्यांचा मृत्यू झाला. तीन दिवस हॉस्पिटलमध्ये बेवारस पडून राहिलेल्या त्यांच्या मृतदेहाची आज ओळख पटली. पलिकडून कार्यकर्ता माहीती देत होता. माझे डोके सुन्न झाले होते. अनेकांना हॉस्पिटलमध्ये उत्तम सेवा उपलब्ध करून देणारा म्हसकर शेवटी हॉस्पिटलमध्ये बेवारस म्हणून पोहोचला होता. कुणाही जवळच्याची मदत न घेता ! परत न येण्यासाठी ! अपघात स्थळापासून दूर रहात असलेला म्हसकर रात्री बेरात्री रेल्वे रुळापर्यंत कशासाठी गेला ? कुणाबरोबर गेला ? तो अपघात होता की आत्महत्या ? की अजून काही ? सारे प्रश्न अनुत्तरित राहिले. म्हसकरचा शेवट, अनेकांना, ज्यांना म्हसकरने आपले मानले त्या साऱ्यांनाच चटका लावून गेला. मदत व मैत्री हाच जीवनाचा मूलमंत्र जपण्यासाठी धडपडणाऱ्या म्हसकरचे आयुष्य जणू कुठेतरी 'शॉर्ट सर्किट' झाल्यानेच संपुष्टात आले हे मात्र खरे !

अजित सावंत

मो. : 98200 69046

E-mail: ajitsawant11@yahoo.com